

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تراث ابن ابی عقیل و ابن جنید
فی فقه القضاء با ترجمه فارسی

تدوین و ترجمه:

حمید نیک فکر

مهدی رحیمی

انتشارات پتر دانش

سرشناسه	: ابن ابی عقیل عمانی، حسن بن علی، قرن ۴ق.
عنوان قراردادی	: حیاہ ابن ابی عقیل و فقہہ فارسی - عربی . برگزیده الفتاوی فارسی - عربی . برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	: تراث ابن ابی عقیل و ابن جنید فی فقہ القضاء با ترجمہ فارسی / مولف [صحیح: گردآورنده و مترجم] حمید نیک فکر، مهدی رحیمی.
مشخصات نشر	: تهران: چتر دانش، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاہری	: ۵۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۶۲۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: زبان: فارسی - عربی.
یادداشت	: کتابنامہ بہ صورت زیرنویس.
موضوع	: قضاوت (فقہ) Judgment (Islamic law)* فقہ جعفری -- رسالہ عملیہ Islamic law, Ja>fari -- Handbooks, manuals, etc*
شناسه افزوده	: ابن جنید اسکافی، محمد بن احمد، - ۳۸۱ق.
شناسه افزوده	: نیک فکر، حمید، ۱۳۶۱ - ، گردآورنده، مترجم
شناسه افزوده	: رحیمی، مهدی، ۱۳۶۴ - ، گردآورنده، مترجم
رده بندی کنگره	: BP۱۹۵/۱
رده بندی دیوبی	: ۲۹۷/۳۷۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۹۳۰۴۱۲۷
اطلاعات رکورد کتابشناسی	: فیپا

نام کتاب	: تراث ابن ابی عقیل و ابن جنید فی فقہ القضا با ترجمہ فارسی
ناشر	: چتر دانش
تدوین و ترجمه	: حمید نیک فکر- مهدی رحیمی
نوبت و سال چاپ	: اول- ۱۴۰۲
شمارگان	: ۱۰۰۰
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۶۲۲-۱
قیمت	: ۵۰۰۰۰ تومان

فروشگاه مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خمینیری جاوید (اردیبهشت شمالی)، پلاک ۸۸
تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۹۲۳۲۷ - تلفن فروشگاه کتاب: ۶۶۴۰۲۳۵۳

پست الکترونیک: nashr.chatr@gmail.com

کلیه‌ی حقوق برای مؤلف و ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

رشته‌ی حقوق با تمام شاخه‌ها و گرایش‌هایش، به‌منزله‌ی یکی از پرطرفدارترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان علوم انسانی را به‌خود جلب کرده است؛ دانشجویانی که پس از تحصیل، وارد عرصه‌ی خدمت شده و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای وظیفه مشغول می‌شوند.

منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آن‌ها قرار دارد، در واقع، مجموعه‌ی کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این، درحالی است که نیاز مبرم دانش‌پژوهان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. به‌این ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته‌ی حقوق و نیز رشته‌های متأثر از آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آنها از یک سو و تناسب آنها با نیاز دانش‌پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و لحاظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

مؤسسه‌ی آموزش عالی آزاد چتردانش، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است گام‌های مؤثری در همراهی با دانشجویان رشته‌ی حقوق بردارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از تجربیات فراوان خود و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همت‌گمارد که مهم‌ترین دستاورد آن‌ها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری پژوهندگان باشد. انتشارات چتر دانش امیدوار است با ارائه‌ی خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه‌ی علمی بیش از پیش به منصّه‌ی ظهور برساند.

فرزاد دانشور

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

فهرست

- مقدمه ٥
- ابن ابى عقيل عمانى ٦
- كتاب "حياة ابن أبى عقيل وفقهه" ٨
- كِتَابُ الْقَضَاءِ وَ الشَّهَادَاتِ ٨
- ابن جنيد اسكافى ٢٤
- كتاب "مجموعة فتاوى ابن جنيد" ٢٥
- كِتَابُ الْقَضَاءِ وَ تَوَابِعِهَا ٢٥
- الفصل الأول: فى الآداب ٢٥
- الفصل الثانى: فى تُعَارِضِ البَيِّنَاتِ ٢٨
- الفصل الثالث: فى لَوَاحِقِ الْقَضَاءِ ٣١
- الفصل الرابع: فى كِتَابِ قَاضِ اِلى قَاضٍ ٤٨
- الفصل الخامس: فى ذِكْرِ الْقَاسِمِ ٤٩
- الفصل السادس: فى بَقَايَا مَسَائِلَ تَتَعَلَّقُ بِالْقَضَاءِ ٤٩

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْمُرْسَلِينَ سَيِّمًا خَاتَمِهِمْ وَ أَفْضَلِهِمْ
مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ الْأَطْيَبِينَ الْأَنْجَبِينَ سَيِّمًا بَقِيَّةُ اللَّهِ فِي الْعَالَمِينَ

کتاب حاضر از مجموعه کتاب‌هایی است که مشتمل‌اند بر ترجمه و توضیح باب القضاء از کتب فقهای امامیه از قرن چهارم هجری تا ابتدای قرن یازدهم.

ترجمه‌ای که اکنون در اختیار شماست، دارای امتیازاتی است که آن را از سایر شروح و ترجمه‌ها تالیف شده در این باب متمایز می‌سازد. این امتیازات عبارتند از:

۱. ترجمه‌ای روان، همراه با توضیحات تکمیلی و مثال‌هایی که در داخل قلاب‌ها "[ ]" ارائه شده است تا مراد مولفان به بهترین شکل ممکن، واضح گردد.

۲. متن ترجمه فارسی، مورد ویراست ادبی قرار گرفته و اشتباهات املایی، دستوری و ساختاری به حداقل ممکن، کاهش یافته است.

۳. در برخی موارد، از مطابقت کامل و تحت اللفظی ترجمه فارسی با متن اصلی عربی اجتناب شده به ترتیبی که ترجمه فارسی با تقدیم و تأخیر از عبارت عربی آورده شده، تا مراد مولفان، بهتر، واضح شود.

از تمامی دانش پژوهان گرامی استدعا می‌نماییم که پس از مطالعه این کتاب، نظرات عالمانه خود را به نگارندگان انتقال دهند تا در صورت لزوم در چاپ‌های بعدی اشکالات و ایرادات احتمالی مرتفع گشته و قابلیت بهره‌مندی از این مجموعه بیش از گذشته برای مخاطبان فراهم شود.

پست الکترونیکی: a2sahid@yahoo.com

ابن ابی عقیل عمانی

حسین بن ابی عقیل معروف به عمانی و ابن عقیل^۱ کنیه‌اش ابو علی، از فقهای بزرگ و از بزرگان امامیه است. وی از متکلمین و معاصر با مرحوم کلینی (متوفی ۳۲۹) بوده و از اساتید شیخ مفید به شمار می‌آید. در آغاز غیبت کبری می‌زیسته است. و از فقیهان اواخر سده سوم، و اوائل سده چهارم بود. «او نخستین کسی است که در اول غیبت کبری فقه را مهذب کرده و با قواعد اصولیه تطبیقش نمود، طریق اجتهاد و تطبیق احکام با ادله و اصول آنها را باز کرد. بعد از او ابن جنید اسکافی سابق الذکر هم همان طریق را پیمود این است که در اصطلاح فقها از این دو فقیه جلیل القدر به قدیمین تعبیر نمایند»^۲.

ولادت

به تاریخ تولد، زادگاه، محل رشد و نمو و تحصیل و استادان او اشاره‌ای نشده است.

جایگاه علمی ابن عقیل

مرحوم نجاشی ابن ابی عقیل را فقیه و ثقه می‌شمارد و از کتاب او المتمسک بحبل آل الرسول یاد می‌کند و می‌گوید: «این کتاب در میان امامیه شهرت تام دارد و کسانی که از خراسان به قصد سفر حج از عراق می‌گذرند، از این کتاب سراغ می‌گیرند و آن را می‌خرند». نجاشی بیان می‌کند که استادش شیخ مفید، ابن ابی عقیل را بسیار ستوده است و در ادامه می‌نویسد: «خودش کتاب الکرّ و الفرّ ابن ابی عقیل را که در موضوع امامت است، نزد شیخ مفید خوانده است»^۳.

شیخ طوسی در کتاب الفهرست درباره او می‌گوید: «ابن ابی عقیل عمانی دارای کتابهای متعددی است. او از زمره متکلمین شیعه بوده و کتابهای در فقه دارد. کتاب الکر و الفر و المتمسک بحبل آل الرسول [در مورد مباحث فقهی است] را ذکر کرده است»^۴.

۱. رک: مقاله شخصیت و مکتب فقهی ابن ابی عقیل عمانی، خزرچی، صفاءالدین، فصلنامه فقه اهل بیت فارسی، شماره ۳۱.

۲. مدرس تبریزی، محمدعلی، ریحانه الادب، ج ۷، ۳۶۰. مدرس تبریزی، محمدعلی، ریحانه الادب، کتابفروشی خیام، سوم، تهران، ۱۳۶۹ ش

۳. نجاشی، احمد بن علی، رجال النجاشی، ص ۴۸. نجاشی، احمد بن علی، رجال النجاشی، مؤسسة النشر الاسلامی التابعه لجامعة المدرسین بقم المشرفه، قم، ششم، ۱۳۶۵ ش

۴. طوسی، محمد بن حسن، کتب الشیعه و اصولهم و أسماء المصنّفین و أصحاب الأصول، ۵۴۹. طوسی، محمد بن حسن، کتب الشیعه و اصولهم و أسماء المصنّفین و أصحاب الأصول، مصحح: طباطبائی، عبدالعزیز، مکتبه المحقق الطباطبائی، قم، اول، ۱۴۲۰ ق

وفات

با توجه به هم عصر بودن او با مرحوم کلینی و شیخ صدوق می‌توان گفت که وفات او همان نیمه اول قرن چهارم، در حدود ۳۳۰ تا ۳۵۰ هجری رخ داده باشد.

کتاب "حیة ابن ابي عقيل وفقهه" ۱

کتاب القضاء و الشهادات

۱. کشف الرمز (مجلد ۲ صفحه ۵۲۱) "قال دام ظلّه: وَ فِي قَبُولِ شَهَادَةِ الْمَمْلُوكِ رَوَايَتَانِ، أَشْهَرُهُمَا الْقَبُولُ. رَوَايَةُ الْمَنْعِ رَوَاهَا صَفْوَانٌ، عَنِ الْعَلَاءِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ أَحَدِهِمَا عليه السلام (في حَدِيثٍ) قَالَ «وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ لَا يَجُوزُ شَهَادَتُهُ». وَ رَوَاهَا أَيْضًا الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ، عَنِ الْعَلَاءِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام، قَالَ: «لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ الْعَبْدِ الْمُسْلِمِ عَلَى الْخَرِّ الْمُسْلِمِ». وَ رَوَايَةُ الْقَبُولِ رَوَاهَا الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ الطَّائِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، فِي شَهَادَةِ الْمَمْلُوكِ، قَالَ: «إِذَا كَانَ عَدْلًا، فَهُوَ جَائِزُ الشَّهَادَةِ، إِنْ أَوَّلَ مَنْ رَدَّ شَهَادَةَ الْمَمْلُوكِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ». وَ رَوَاهَا ابْنُ أَبِي عَمِيرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام «لَا بَأْسَ بِشَهَادَةِ الْمَمْلُوكِ إِذَا كَانَ عَدْلًا». وَ عَلَيْهَا عَمَلُ الْأَصْحَابِ، إِلَّا ابْنَ الْجُنَيْدِ وَ ابْنَ أَبِي عَقِيلٍ."

کتاب قضاوت و شهادات

۱. مولف کشف الرمز [فاضل ابي] عليه السلام فرمود: در مورد قبول شهادت بردگان دو روایت است. مشهورترین آن، پذیرش شهادت است. روایتی که منع می‌کند، جناب محمد بن مسلم از امام باقر یا امام صادق علیهما السلام روایت کرده که فرمود: شهادت برده جایز نیست و نیز امام باقر عليه السلام فرمودند شهادت برده مسلمان بر علیه شخص آزاد مسلمان، جایز نیست. و روایتی که شهادت بنده را قبول می‌کند. جناب حسین بن سعید از قاسم بن عروه از عبدالحمید طائی از محمد بن مسلم از امام صادق عليه السلام روایت کرده که فرمود: در مورد شهادت برده اگر عادل باشد، شهادت او جایز است، اول کسی که شهادت برده‌ها را رد کرد، عمر بن خطاب بود. و جناب ابن ابی عمیر از عبدالرحمان بن حجاج از امام صادق عليه السلام روایت کرده که فرمود امیرالمؤمنین عليه السلام فرمودند اگر مملوک عادل نباشد، شهادتش مشکلی ندارد [و جایز است]. و فقهای شیعه بر طبق آن عمل کرده‌اند مگر جناب ابن جنید و ابن عقیل.

۱. عمانی، حسن بن علی بن ابی عقیل حدّاء، حیة ابن ابي عقيل وفقهه، مصحح: گروه پژوهش مرکز المعجم الفقهي، مرکز معجم فقهي، اول، قم، ۱۴۱۳ هـ ق.

۲. قَالَ ابْنُ أَبِي عَقِيلٍ: وَ لَوْ أَنَّ رَجُلَيْنِ تَدَاعَيَا شَيْئًا، وَ أَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا شَاهِدَيْنِ عَدْلَيْنِ أَنَّهُ لَهُ دُونَ الْآخَرِ أَفْرَعَ الْحَاكِمُ بَيْنَهُمَا فَأَيُّهُمَا خَرَجَ اسْمُهُ حَلْفَهُ بِاللَّهِ لَقَدْ شَهِدَ شُهُودَهُ بِالْحَقِّ ثُمَّ أَعْطَاهُ دَعْوَاهُ.

۳. وَ تَوَاتَرَتْ الْأَخْبَارُ عَنْهُمْ عليه السلام قَالُوا: اخْتَصَمَ رَجُلَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فِي أَمْرٍ فَجَاءَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِشُهُودٍ عَدُولٍ عَلَى عِدَّةٍ وَاحِدَةٍ فَأَسْأَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم بَيْنَهُمَا فَأَعْطَاهُ الَّذِي خَرَجَ اسْمُهُ وَقَالَ: اللَّهُمَّ أَنْتَ تَقْضِي بَيْنَهُمَا.

۴. وَزَعَمَ بَعْضُ الْعَامَّةِ أَنَّ الْمُدَّعِيَيْنِ إِذَا أَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا شَاهِدَيْنِ عَدْلٍ عَلَى شَيْءٍ وَاحِدٍ أَنَّهُ لَهُ دُونَ غَيْرِهِ حَكَمَ بَيْنَهُمَا نِصْفَيْنِ.

۲. ابن عقیل گفت اگر دو مرد در مورد چیزی اختلاف پیدا کنند و هر کدام از آن‌ها دو شاهد عادل اقامه کند که آن شی برای او است و برای دیگری نیست، حاکم شرعی بین آن‌ها قرعه می‌اندازد. پس اسم هر کدام از آن‌ها خارج شد، او را به خداوند قسم می‌دهد که شهود شهادت به حق داده‌اند سپس ادعایش را به او پرداخت می‌کنند.

۳. و روایات از ائمه علیهم السلام به حد تواتر است که فرمودند دو مرد در نزد رسول خدا صلى الله عليه وسلم در مورد چیزی طرح دعوا کردند و هر کدام از آن‌ها شهود عادل با تعداد یکسان برای ادعای خویش آورد و رسول خدا صلى الله عليه وسلم بین آن دو قرعه انداختند و اسم کسی که خارج شد آن چیز را به او اعطا فرموده، و فرمود: خدایا تو خودت بین آن‌ها قضاوت می‌کنی.

۴. و بعضی از فقهای عامه گمان کردند دو مدعی اگر هر کدام از آن‌ها در یک چیز، دو شاهد عادل اقامه کنند که آن شی برای او است و متعلق به دیگری نیست، حکم بین آن‌ها این است که آن شیء نصف می‌شود [و به هر کدام نصف مال داده می‌شود].

۵. يُقَالُ لَهُمْ أ كِتَابُ اللَّهِ حَكَمَ بِذَلِكَ أَمْ سُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ أَمْ بِإِجْمَاعٍ؟ فَإِنْ ادَّعُوا الْكِتَابَ فَالْكِتَابُ بِالرَّدِّ عَلَيْهِمْ، وَ إِنْ ادَّعُوا السُّنَّةَ فَالسُّنَّةُ فِي الْقُرْعَةِ مَشْهُورَةٌ بِالرَّدِّ عَلَيْهِمْ، وَ إِنْ ادَّعُوا الْإِجْمَاعَ كَفُّوا الْخَصْمَ مَثُونَتَهُمْ.

۶. يُقَالُ لَهُمْ: أ لَيْسَ إِذَا أَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا شَاهِدِي عَدْلٍ فِي دَارِ أَنَّهُمَا لَهُ، فَشُهُودُ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا يَكُونُ شُهُودُ الْآخَرِ، وَالْعِلْمُ مُحِيطٌ بِأَنَّ أَحَدَ الشُّهَدَاءِ كَاذِبٌ وَالْآخَرَى صَادِقَةٌ فَإِذَا حَكَمْنَا بِالِدَّارِ بَيْنَهُمَا نَصْفَيْنِ فَقَدْ أَكْذَبْنَا شُهُودَهُمَا جَمِيعاً، لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا تَشْهَدُ شُهُودَهُ بِالِدَّارِ كُلِّهَا دُونَ الْآخَرِ، فَإِذَا كَانَتْ أَحَدَى الشُّهُودِ كَاذِبَةً، وَ الْآخَرَى صَادِقَةً فَيَجِبُ أَنْ يَسْقُطَ أَحَدُهُمَا، لِأَنَّهُ لَا سَبِيلَ إِلَى الْحُكْمِ فِيمَا شَهِدُوا إِلَّا بِالِقَاءِ أَحَدِهِمَا وَ لَمْ يُوْجَدْ إِلَى إِلْقَاءِ وَاحِدٍ مِنْهَا سَبِيلًا إِلَّا الْقُرْعَةَ.

۵. به آن‌ها گفته می‌شود آیا کتاب خدا به این فتوا، حکم داده است یا سنت رسول خدا و یا اجماع مسلمین چنین است؟ پس اگر ادعا کند که کتاب خدا حکم کرده است و حکم قرآن این است که مال به آن‌ها رد می‌شود، و اگر ادعا کنند سنت پیامبر چگونه است و سنت پیامبر در قرآن مشهور است که مال را به آن‌ها را رد می‌کند و اگر ادعای اجماع کنند خودشان زحمت جواب دادن خصمشان [که شیعه باشد] را کشیده‌اند. [زیرا شیعه در این مساله با آن‌ها اختلاف دارد].

۶ به آن‌ها گفته می‌شود آیا این طور نیست که اگر هر کدام از آن‌ها دو شاهد عادل در مورد خانه‌ای اقامه کند که آن خانه مال اوست و شهود هر یک از آن‌ها شهود دیگری هم باشد و ما به یقین علم داریم که یکی از شهودها دروغگو است و دیگری راستگو است پس اگر حکم کنیم خانه بین آن‌ها به دو نیم تقسیم شود، [در این صورت] همه شهود را تکذیب کرده زیرا شهود هر یک از آن‌ها شهادت داده که کل خانه برای مشهوده است و برای دیگری نیست، پس اگر یکی از شاهد‌ها دروغ گو باشد و دیگری صادق، واجب می‌شود که شهادت یکی از آن‌ها ساقط شود چون در حکم به آن چه شهادت دادند چاره‌ای جز رها کردن یک شهادت نیست و برای انداختن یک شاهد راهی جز قرعه کشی نیست.